

สภาพแวดล้อมกับการพัฒนาในลุ่มน้ำพอง

จิรศักดิ์ จินดาโรจน์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

จากความอศอยากของประชาชนและความแห้งแล้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้รัฐบาลในช่วงสิบปีที่ผ่านมาได้ทุ่มเทวางโครงการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ กันอย่างมากมายในภูมิภาคนี้ เพื่อส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โครงการพัฒนาหลักๆ ที่เกิดขึ้นมาได้แก่การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อจัดการชลประทาน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและประโยชน์ใช้สอย การก่อสร้างถนนหนทางเพื่ออำนวยความสะดวกให้ทั่วถึงเพื่อความสะดวกในการขนส่งผลผลิตออกมาสู่ตลาดก็ได้กระทำกันอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ก็ได้มีการพัฒนาการผลิตกระแสไฟฟ้าจากแหล่งพลังงานธรรมชาติ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาบ้านอุตสาหกรรมและความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน

จากการดำเนินการก่อสร้างต่าง ๆ ตามโครงการที่กล่าวแล้วข้างต้นได้ทำให้ภูมิภาคนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายจนคิดหาคิดหา แต่หากจะมองให้ลึกลงไปกว่านั้นโดยพิจารณาความเป็นอยู่ของประชาชนเหล่านั้น มีได้เกิดขึ้นเท่าที่ควรจะได้รับจากผลของโครงการพัฒนาจริงอยู่ปริมาณผลผลิตของชาวนาชาวไร่ อาจจะสูงกว่าเดิม แต่ผลประโยชน์จากการผลิตที่เพิ่มขึ้นกลับไปรวมอยู่ในกระเป๋าของพ่อค้าคนกลาง นอกจากนี้แล้วยังพบว่าทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นปัจจัยหลักของการผลิตได้ถูกใช้ไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ อันจะเป็นผลร้ายอย่างใหญ่หลวงตามมาในระยะเวลายาวไกลนี้ หากไม่มีการแก้ปัญหาและเตรียมการป้องกันอย่างจริงจัง

สาเหตุขั้นมูลฐานของปัญหาข้างต้นอยู่ที่การพัฒนาบ้านวัดเป็นส่วนใหญ่ ได้มีการดำเนินงานมาอย่างรีบเร่งจนการพัฒนาทางปัจจัยพื้นฐานด้านเศรษฐกิจ-สังคม และการกันคว้าวิจัยที่จะจัดการป้องกันและจัดการกับปัญหาต่างๆ นั้นตามไปไม่ทัน เมื่อเกิดปัญหาขึ้นก็มักจะสายเกินแก้ทุกที

การกันคว้าวิจัย และการจัดการอย่างจริงจังทั้งด้านสังคม-เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีเท่านั้นที่จะสามารถจัดการให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากผลของการพัฒนาทางวัตถุมีประสิทธิภาพและเป็นประโยชน์กับมวลประชากรโดยแท้จริง ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงขอยก

เอาผลกระทบและผลสะท้อนจากโครงการพัฒนาในลุ่มน้ำพองซึ่งมีความสมบูรณ์ของทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศน์ อันเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ชนมากล่าว ถึง ทงนเพื่อเป็นแนวทางให้นักวิชาการในแขนงต่าง ๆ และผู้เกี่ยวข้องทั้งมวลได้ร่วมกันนำ ความรู้ความสามารถมาค้นคว้าวิจัย และจัดการอย่างจริงจังเพื่อแก้ปัญหาและหาแนวทางที่จะ จัดการส่งเสริมให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมีประสิทธิภาพสูงขึ้น เพื่อประ โยชน์ในปัจจุบันและเป็นหลักประกันในการดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ ในอนาคตต่อไป

สภาพความเป็นไปของระบบนิเวศน์ในลุ่มน้ำพองหลัก ๆ ที่รับผลกระทบหรือส่ง ผลสะท้อนในการพัฒนาในลุ่มน้ำพองได้แก่

1. ระบบนิเวศน์ของป่า เป็นพื้นที่รับน้ำส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำซึ่งเป็นประเภทป่า แล้งในบริเวณภูเขาเป็นส่วนมาก

2. ระบบนิเวศน์ของน้ำ ประกอบด้วยลำน้ำหลัก 3 สายได้แก่ ลำพะเนียง ซึ่งรับน้ำจากพื้นที่ตอนเหนือ ลำน้ำพองรับจากพื้นที่ตอนกลาง และลำเซินรับน้ำจากพื้นที่ ตอนล่าง ไหลมารวมกันที่บริเวณพองหนีบ (ซึ่งเป็นบริเวณที่สร้างเขื่อนพลังน้ำอุบลรัตน์) แล้วไหลไปลงลำชีทางตอนใต้จังหวัดขอนแก่น

3. ระบบนิเวศน์ทางการเกษตร ได้แก่ขอบวนการผลิตโดยอาศัยทรัพยากรน้ำ และดินเป็นปัจจัยหลัก พืชที่ปลูกมีทั้งข้าวและพืชไร่ ทงนชนกับลักษณะภูมิประเทศและความ ต้องการของตลาด

4. ระบบนิเวศน์ของชุมชนและแหล่งคงถิ่นฐานของมนุษย์ เป็นระบบที่ เป็นแกนหลักของทุกระบบ และมีความสลับซับซ้อนมากที่สุดซึ่งประกอบด้วยระบบเศรษฐกิจ, สังคม และระบบรองรับความเป็นอยู่ต่าง ๆ เช่นการสาธารณสุข การคมนาคม ฯลฯ

ความสัมพันธ์ของระบบทั้งสี่ที่ระบบไว้นี้มีผลต่อเนื่องกันอย่างแน่นแฟ้น เมื่อเกิดผล กระทบต่อระบบหนึ่งจะเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น ผลสะท้อนจะต่อเนื่องถึงกันไม่จบสิ้น ในบาง ครั้งจึงเป็นการยากที่จะตัดสินลงไปได้ว่าอะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล อะไรเป็นจุดเริ่มต้น อะไร เป็นจุดจบ ถึงนั้น ผู้เขียนจะขอตั้งสมมุติฐานเพื่อเป็นจุดเริ่มต้นขึ้นมาในสถานะหนึ่งก่อน แล้วค่อยแล้วค่อยพิจารณาความผันแปรจากการกระทำแต่ละเหตุต่อไป

ระบบนิเวศน์ของลุ่มน้ำพองเช่นเดียวกับระบบนิเวศน์อื่น ๆ โดยมีองค์ประกอบ ได้แก่ พืชและสัตว์ ดำรงชีวิตร่วมกันมาโดยอาศัยทรัพยากร ดิน น้ำ อากาศ และพลังงานจากธรรมชาติในลักษณะสมดุลย์ โดยการถ่ายเทอาหารซึ่งกันและกัน การควบคุมประชากรก็เป็นไปตามธรรมชาติโดยการ เกิด การตาย และโรคร้ายไข้เจ็บ เมื่อมนุษย์พัฒนาทางความนึกคิดสูงกว่าสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ มนุษย์ก็เข้าไปจัดการกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษย์ ความสมดุลย์ที่เป็นอยู่เดิมก็เริ่มเกิดความผันผวนจนกระทั่งกลับมาเป็นผลร้ายแก่มนุษย์เองหากไม่มีการจัดการที่เหมาะสม

ผู้เขียนใคร่จะขอยกโครงการใหญ่ ๆ เฉพาะบางจุดในลุ่มน้ำที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อความเป็นไปของระบบนิเวศน์ซึ่งทำให้เกิดความเดือดร้อนต่อมนุษยชาติดังนี้

จุดแรกได้แก่การสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ สิ่งที่เห็นได้ชัดจนอันดับแรกคือการที่ประชาชนซึ่งมีถิ่นที่อยู่ทำไร่ทำนาอยู่ในบริเวณที่ลุ่มเหนือเขื่อนจำนวนหลายพันครอบครัว ซึ่งไม่มีส่วนรู้เห็นกับผลประโยชน์ในการสร้างเขื่อน ต้องอพยพจากถิ่นที่เคยทำนาได้ผลดีไปหาที่อยู่ใหม่ซึ่งอาจเป็นนิคมที่รัฐจัดให้หรือไม่ก็ไปหาทำกินเอง ซึ่งที่ดินที่อพยพไปแห่งใหม่ส่วนใหญ่แล้วเร็วกว่าที่เคยอยู่ ขณะเดียวกันพลังงานไฟฟ้าจากเขื่อนถูกส่งเข้าไปในเมืองใหญ่ ๆ ทำให้บ้านเมืองสว่างไสว นำไปใช้เดินเครื่องปรับอากาศสำหรับชาวเมืองที่มีอันจะกินอยู่แล้ว

กลับไปดูที่บริเวณเข่งกลายเป็นทะเลสาปที่เกิดขึ้นใหม่ ในระยะแรกทุกอย่างก็เป็นไปด้วยดีน้ำท่าใสสะอาด เป็นแหล่งขยายพันธุ์ ปลาที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้คนแม่จากถิ่นไกล ๆ ก็อพยพเข้ามาหาเลี้ยงชีพด้วยการจับปลากันอย่างเสรี โดยตั้งบ้านเรือนกันรอบ ๆ อ่างหรือตามเกาะกลางทะเลสาปนอกจากชาวบ้านที่มาจับปลากันแล้ว พวกนายทุนพ่อค้าคนกลางก็เข้ามาเก็บเกี่ยวผลกำไรกันอย่างเสรี โดยการกตริการับซื้อปลาจากชาวประมงก็กันตามใจชอบ เมื่อเวลาผ่านไปหลาย ๆ ปี ผู้คนอพยพเข้ามามากเข้าปลาตัวโต ๆ ก็เริ่มลดจำนวนลง การทำมาหากินของชาวบ้านเริ่มลำบากขึ้น นอกจากนั้นทะเลสาปก็เริ่มกลายเป็นแหล่งขยายพันธุ์ของโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ เช่น โรคพยาธิใบไม้ในตับ การขยายตัวของหมู่บ้านรอบ ๆ อ่างก็เป็นไปอย่างขาดการวางแผนและขาดสัญลักษณ์เป็นเหตุให้อ่างเก็บน้ำ ซึ่งเคยมีน้ำใสสะอาดกลายเป็นแหล่งรับความสกปรกที่ถูกชะล้างลงมาจากหมู่บ้านทั้งหมด นอกจากนั้น ในสภาพแวดล้อมที่ถูกกักกันปัญหาทางสังคมก็ย่อมจะตามมาอีก

จากอ่างเก็บน้ำมาถึงบ้านบริเวณพื้นที่รับน้ำซึ่งเป็นป่าไม้ ซึ่งคงจะมีสภาพอุดมสมบูรณ์แน่นอนไปด้วยไม้หนานาพันธุ์ และสัตว์บ้านนาชนิด พืชดินสะสมความอุดมสมบูรณ์ไว้บนพื้นนี้ เมื่อมีการตัดถนนหนทางลึกเข้าไปมีการคมนาคมสะดวกขึ้น ผู้คนก็อพยพเข้าไปหาที่แผ้วถางทำลายป่าลงทำไร่เพื่อผลิตผลออกขาย ตามความต้องการของตลาด ซึ่งพืชที่ปลูกส่วนมากได้แก่ ข้าวโพด, มันสำปะหลัง, ปอ, ซึ่งเป็นพืชที่ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของดินอย่างมากทั้งสิ้น ในปีแรก ๆ ของการปลูกพืชไร่ชาวไร่จะได้รับผลผลิตอย่างน่าชื่นชม ถ้าพืชที่ปลูกเป็นข้าวโพดก็จะสูงจนท่วมหัวออกฝักแน่น ข้าวของความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินจะกระจายออกไปถึงทุกฝักที่เคยถูกสภาพเศรษฐกิจ-สังคมบีบคั้นจากแหล่งอื่น ๆ ให้อพยพเข้าไปป่าไปแผ้วถางป่าลงทำไร่มากขึ้นทุกที การทำไร่ในที่ที่เป็นภูเขาและดินลักษณะเป็นดินทรายโดยขาดการเอาใจใส่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินทำให้เกิดการชะเอวความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งได้ถูกสะสมเอาไว้ตั้งแต่สมัยเป็นป่าออกไปอย่างง่ายดายเมื่อเกิดฝนตกแต่ละครั้ง เมื่อเป็นเช่นนั้นเมื่อเข้าปีที่สิบห้าดินจะเลวลงจนไม่สามารถปลูกพืชได้อีกต่อไป นอกจากนั้นราคาของผลผลิตก็จะต่ำลงเนื่องจากมีผลผลิตเกินความต้องการของตลาดจนชาวไร่ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ ชาวไร่จึงจำเป็นต้องอพยพจากดินที่ทำมาหากินเดิมเข้าไปหาที่ ๆ อุดมสมบูรณ์กว่าโดยทำลายป่าแห่งใหม่ลึกเข้าไปเรื่อย ๆ โดยทิ้งที่ว่างเปล่าไว้เบื้องหลัง

สาเหตุอื่นนอกเหนือจากที่กล่าวไปแล้วเกี่ยวกับการทำลายป่าก็คือการตัดไม้ นอกเหนือจากการควบคุมตามสัมปทานของผู้ทำไม้ซึ่งก็มีผลไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

ด้วยเหตุนี้ น้ำในลำน้ำสายต่าง ๆ ที่เคยใสสะอาดก็ค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสีแดง ขึ้นชั้นจากตะกอนที่ชะล้างจากพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายลง อ่างเก็บน้ำเป็นแหล่งสุดท้ายที่ตะกอนถูกพาไปทับถมทำให้ดินชั้นบนมาอย่างรวดเร็ว โดยจะสังเกตเห็นได้ชัดเจนตามบริเวณปากน้ำลงอ่างโดยเฉพาะด้านทิศเหนือ (ลำพระเนียง) ซึ่งเมื่อน้ำลดลงจะพบเกาะซึ่งมีลักษณะเป็นดินตะกอนสีแดงเข้ม ซึ่งนำพามาทับถมไว้ในช่วงฤดูฝน หากการเดินเข็นดินต่อไปนานแล้วอายุการใช้งานของเข็นจะสั้นลงกว่าที่ได้จากการเอาไว้นั่นเอง และจะเกิดผลกระทบกระเทือนไปถึงโครงการอื่นๆ อีกมากมาย

ส่วนด้านการดำเนินงานเกี่ยวกับการนำมาจัดระบบชลประทานบริเวณพื้นที่เพาะปลูกที่เคยเชื่อกันกันว่าเป็นโครงการสำคัญอันหนึ่งที่จะสามารถเพิ่มผลผลิตได้อย่างมาก อย่างไรก็ตาม หากการจัดการนั้นกระทำไม่ทั่วถึงก็อาจเกิดผลเสียหายหรือไม่ได้ประโยชน์เท่าที่ควรได้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมให้ผิดจากเดิม เช่น การปล่อยน้ำเข้าพื้นที่เพาะปลูกตลอดปี เพื่อให้สามารถปลูกพืชได้หลาย ๆ ครั้ง เป็นการทำให้พื้นที่ดินชุ่มชื้นกว่าที่เคยเป็นอยู่เดิมอาจทำให้เกิดโรคจากใต้ดิน ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในบริเวณที่ให้การชลประทานขึ้นมาถึงผิวดินได้มากกว่าที่เคยเป็นอยู่ ซึ่งอาจทำให้เกิดปัญหาดินเค็มทำการเพาะปลูกไม่ได้ตามอีก

ปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของโรคพืช แมลง และศัตรูพืชจากการทำการเพาะปลูกแต่ละครั้งเป็นเพาะปลูกทั้งปวงเป็นเรื่องที่น่าจะต้องคำนึงถึง และหากการควบคุมการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชกระทำไม่ดีพอ ก็จะเป็นเรื่องน่าห่วงที่จะเป็นการนำสารเป็นพิษเข้ามาสะสมในน้ำ ในดิน ในอากาศ และแม้แต่ในอาหารที่จะบริโภคเข้าไป

โดยสรุปแล้วจะเห็นว่าผลกระทบต่องานด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่เกิดขึ้นตามที่ได้ยกมาพอเป็นสังเขป สาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากโครงการก่อสร้างทางวิศวกรรมโดยที่ขาดปัจจัยสำคัญทางระบบสังคม—เศรษฐกิจที่ค้ำเป็นพื้นฐานรองรับการพัฒนาต่าง ๆ และขาดการวิจัยและการนำผลมาจากการกันอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามการถกเถียงมิได้สายจนเกินที่จะแก้ไขได้ หากนักวิชาการ ผู้บริหาร และผู้เกี่ยวข้องกับปัญหามีความตระหนักในความรับผิดชอบที่ตนมีอยู่ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติให้มากที่สุด.

สภาพป่าที่ถูกทำลายบริเวณตอนบนของถ้ำน้ำเย็น จากผลของการตัดทางเข้าเขื่อนน้ำพรม

น้ำพุแข็งเข้ามาแทนที่หลังจากชาวไร่อพยพจากไป